

NEMZET ÉS HAGYOMÁNY

EGYED ÁKOS

*Gróf Mikó Imre, az Erdélyi Múzeum Egyesület
megalapítója**

róf Mikó Imrét már a kortársak már 1856-tól kezdték Erdély Széchenyijének nevezni, s Tompa Mihály 1860-ban, Széchenyi István halálakor írt vers nyomán: „Ragadd gyorsan, Erdély Széchenyije, / Ragadd kezedbe a szent lobogót!” ez a megnevezés gyorsan elterjedt a magyar közvéleményben. Ez a vers nagymértékben hozzájárult annak a Mikó-kultusznak a kibontakozásához, amely legalább egy évszázadon át tartott. Ezt a jelzésértékű kifejezést (Mikó Imre, Erdély Széchenyije) magam is feltüntettem *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*, 2005-ben kiadott könyvem címében, s megfelelő helyen próbáltam bizonyítani azt, hogy Mikó Imre ugyanazt jelentette Erdélynek, mint Széchenyi István Magyarországnak.

Nem mítosz-e gróf Mikó Imrét Erdély Széchenyijének nevezni – kérdezhetik különösen a fiatalabb nemzedék képviselői, akiknek nem volt módjuk Mikó életművét legalább nagy vonalakban megismerni. Nem voltak-e elődeink mítoszteremtők, és mi nem vagyunk-e folytatói a mítosznak? Tudjuk-e hitelesen bizonyítani említett tételünket.

Véleményünk szerint az összehasonlítás azért is megállja a helyét, mert Mikó Imre gondolkodásában, közintézmény-pártoló és -alapító munkásságában, civilizátori szerepében nagyon közel állt Széchenyihez. Mikónak ugyanaz volt a nagy célja, mint Széchenyinek: a magyarság felemelése a fejlett nemzetek színvonalára. Mégpedig elsősorban az európai civilizációs vívmányok átvételével és alkalmazásával, de a magyar kulturális hagyomány, a nemzeti jelleg megőrzésével különösen az intézményi rendszerben. Közös volt az is, hogy mindketten a hasznos élet letéteményesei voltak, alkotó szellemmel megáldva. Mint politikusok, mindketten szerettek volna együttműködni Béccsel Magyarország és Erdély fejlesztésének megvalósításáért a polgárosodás békés útján. Mégis, látva a hatalom ellenállását, az önerőből való építkezést indították el saját vagyonukat sem kímélve a közjó érdekében. A különbség mégis abból adódik kettőjük között, hogy Széchenyi a békés reformkorban valósíthatta meg alkotásait, viszont Mikó Imrének a világsi katasztrófa után az abszolutizmus viszonyai között kellett újrakezdenie Erdély polgárosodását és intézményeinek fejlesztését. Ő Széchenyit példaképének tartotta, de maga mégis szuverén egyéniségként végezte kitűzött céljait, s ezért joggal mondható, hogy Mikó Széchenyinek alkotó szellemű követője volt, amiről így vallott: „Szé-

* Elhangzott a Debreceni Református Kollégium Dísztermében 2008. április 16-án, a *Kollégiumi Esték* előadássorozat keretében.

chenyi nevének Erdélyben annyi tisztelője, nemzeti létünk s jövőnk nagyságunknak alapjait leggyakorlatiasabban kifejező tanainak annyi követője volt, mennyi valódi érdekeinket értő magyarok száma.” Közülük a legkiemelkedőbb maga a valamástevő volt.

Mikó Imre két ősi székely nemzetség: a Mikó, valamint Mikes nemzetség lezármazottja volt. A Mikó család őseinek első írásos említésével a XIII. század közepén találkozunk. Egy 1252. augusztus 20-án keltezett okirat szerint IV. Béla király különböző követségekben tett szolgálataiért Akadas (Akadás?) fia Vince comesnek, sepsi székelynek adományozta a Brassó és Háromszék között elterülő Szék földjét, amelynek lakosságát a tatárok kipusztították. A Mikó név később keresztnevből vált családnévvé. Az egyik ős a XVIII. században Mária Teréziától grófi címet szerzett. A család lakhelyét Hídvégen (Alsó-Fehér, majd 1876 után Háromszék megye) és Bodokon (Háromszék) alakította ki, mindkét helyen udvarházat tartott fenn.

Hősünk 1805. szeptember 4-én született a háromszéki Zabolán, anyai nagyapja gróf Mikes Zsigmond és nagyanyja Ugron Julianna házában. Édesanyja Mikes Borbála grófné nem szülni, hanem látogatóba ment szüleikhez. A fiú azonban a vártnál korábban jött a világra, s mert szülőanyja gyermekágyi lázban meghalt, s mivel atyja, gróf Mikó György Háromszék királybírója is jobbnak látta azt, neveltetése a nagyszülők gondjára maradt. Hogy iskoláztatását jobban ellássák, a nagyszülők a Nagyenyedhez közeli marosújvári kastélyukba költöztek, s magukkal vitték az unokát is, akit – miután a megfelelő életkort elérte – siettek beíratni a nagyenyedi Bethlen-kollégiumba, amely éppen azokban az években élte fénykorát.

Mikó Imrere a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban Köteles Sámuel, a híres kantianus filozófus volt életre szóló hatással. Tanulmányaiiban pedig a római és görög klasszikusok, valamint a magyar szépirodalom kapott különös hangsúlyt. A kor szokása szerint Marosvásárhelyt fejezte be tanulmányait, ahol jog és törvénytudományból szerzett diplomát 1825-ben. Korán hivatali pályára lépett, s a nagy tehetséggel megáldott, alapos műveltséget szerzett fiatal Mikó gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán. 1826-ban az Erdélyi Főkormányshéknél (Gubernium) Kolozsvárt tiszteletbeli írnok, majd tiszteletbeli titkár (1834). A munkában s fejelemben egyaránt kitűnő fiatalember pályája Kolozsvárról Bécsbe vezetett, ahol az Erdélyi Kancellária titkára volt. Innen 1837-ben tanácsosként tért vissza a Guberniumhoz, s ettől kezdve 1848-ig meghívott országgyűlési követként is részt vett Erdély politikai életében.

Az 1841–1843-as erdélyi országgyűlés egy öttagú Színházi Bizottságot, valamint Múzeumi Bizottságot hozott létre, s Mikót az első elnökének, a második egyik albizottsága vezetőjének választották meg, ilyenformán nagy közügyi feladatot bízva rá. 1838-ban a nagyenyedi Bethlen Kollégium főgondnoka, 1840-től az Erdélyi Református Egyházkerület egyik főkurátora, 1847-ben Erdélyi főkincstárnoka, tehát a Nagyfejedelemség harmadik főméltósága. Közben családot alapít. Családalapítására későn került sor, mert nehezen tudta feledni első szerelmének tragikus halálát; már 35 éves volt, amikor 1840-ben nőül veszi gróf Rhédei Máriát, akitől négy gyermeke születik.

[*Nemzet és hagyomány*]

Felesége hozományával hatalmas földbirtokvagyonhoz jut a család, s Mikó Imre igyekezni fog a családi örökség jelentős részét a társadalomnak, főleg az erdélyi magyar intézményeknek visszajuttatni. Fiához, Mikó Ádámhoz írt Intelmében azt vallotta, hogy aki őseitől nagy vagyont örökölt, attól a hon „kétszerte inkább megvárja”, mint másoktól a hazának tett áldozatot.

Eddigi életéről joggal elmondható: rendkívüli pálya, amely töretlenül emelkedett az írnokságtól a kincstári elnökségig, s közben a magyar polgári társadalom is igényt tartott szolgálataira. Láttuk, hogy 42 évesen főméltóság, gazdag földesúr, közbizalmat élvez fenn és lenn, az udvarnál és az erdélyi társadalomban. Ez a kettősség jellemezte eddigi munkásságát, és ekkor robbant be életébe az 1848-as forradalom, amikor állást kellett foglalnia a magyar nemzet önállósodási törekvése-kívánsága és a Habsburg-hatalom konfliktusainak kérdéseiben. Azonban ő a kettős elkötelezettség politikáját szerette volna folytatni a forradalom idején is, de ez a kísérlete feloldhatatlan ellentmondáshoz vezetett; az uralkodó feltétlen hűséget követelve tőle, kinevezte a Bécsben székelő Erdélyi Kancellária elnökévé a lemondásra kényszerült báró Jósika Samu helyére, s történt ez akkor, amikor a magyarság már elhatározta Erdély és Magyarország uniójának megvalósítását. – Bár lojális szellemben nevelték a király s a monarchia iránt, ő általában a magyar ügyet igyekezett képviselni. Híve volt az uniónak, ezért nem fogadhatta és nem is fogadta el a felkínált magas tisztséget, mert jól tudta, hogy ezzel a két haza egyesülését veszélyeztetné, pedig a törvényesen végrehajtott uniótól várta Erdély polgárosodásának felgyorsulását, az erdélyi magyarság megerősödését. Ennek jegyében vállalta el az 1848. október 16-ára összehívott agyagfalvi Székely Nemzetgyűlés elnöki tisztségét is, miután a mintegy 60 000 székelyt számláló nagygyűlés egyöntetűen rá szavazott. Az agyagfalvi gyűlésen a székelység hitet tett az unió mellett, s mert veszélyben látta forradalom eredményeit, fegyveresen felkelt azok védelmére.

Mikó mindenképpen szerette volna elejét venni az erdélyi népek fegyveres konfliktusának, a már készülő polgárháborúnak, de béketerve kudarcot vallott, 1848 novemberében Erdélyben véres polgárháború dúlt. Ő Hiába fordult Puchner altábornagyhoz, az erdélyi császári haderő főparancsnokához, hogy vesse közbe erejét a véres háború veszélyének elhárításáért, de meg kellett győződnie arról, hogy maga a főparancsnok inkább támogatja a román és szász magyarelles népfelkelést, mint a békeség helyreállítását, 1848. december 2-án Olmützbe utazott, hogy az uralkodótól kérjen segítséget béketervéhez. De segítséget nem kapott, hanem házi fogságra vetették, ahonnan csak 1849 októberében térhetett haza. (Zárójelben szeretném megjegyezni, hogy – amint Kosáry Domokos megállapította – a Habsburg-hatalom nem azért gyűjtötte maga köré a Monarchia nem magyar népeit, hogy azoknak szabadságot adjon, hanem azért, hogy a magyar forradalom ellen vezesse őket.)

Milyen Erdélyt s Kolozsvárt látott viszont?

Egy ostromállapotban tartott országot s egy megalázott, atomjaira széthullt magyar társadalmat, valamint egy gyászoló családot, ugyanis felesége közben gyermekágyi lázban életét vesztette (mint édesanyja az ő születésekor). Mindez mély fájdalommal töltötte el, de ezek mellett még szembe kellett néznie a személye iránti megcsappant bizalom megnyilvánulásával is.

Kolozsvár nem fogadta ugyanis tárt karokkal, mert sokan nehezteltek rá a város 1848. novemberi feladásáért, holott a város vezetése kérte fel őt az okmány aláírására, s talán „gyanús volt” sokak szemében a tartós távolmaradás miatt is, bár mindig a legtisztább szándék vezette a forradalom idején kifejtett politikájában, amely egészében véve kudarcnak bizonyult. Mikónak természetesen el kellett gondolkodnia azon, ami vele s Erdéllyel történt – s ő valóban ezt tette. A katarzis évei következtek (1850–1851) majd lelki békéjének visszanyerése után, a cselekvés útjára lépett. Nem tette magáévá a Deák Ferenc-féle passzív rezisztencia politikáját, amit Magyarország követett, holott Deákkal jó baráti viszonyban volt. Úgy vélte, hogy „Mit erőszakkal nem, csöndben és halkán munkálva véghez vihetni”. Ezt az eredetileg Claudianustól származó gondolatot Mikó „valóságos Széchenyi elv”-ként fogta fel, s amit a szemtanú Jakab Elek előtt kijelentette, megfelelően fog cselekedni, mert ennél okosabbat „a mostani időkre” nem talál.

Közbevetve, Mikó Imréről többen írták korábban, hogy nem volt politikus alak, amiből annyi igaz, hogy nem volt a szó szokványos értelmében vett politikus, ő ennek a kategóriának egy ritka típusát képviselte: nem ígéretekkel, hanem tetteivel vált sikeres politikussá. Ő, akár mint Széchenyi, mindenekelőtt társadalomszervező, intézményalapító s korának Erdélyben a legnagyobb mecénása volt. Az már a helyzet felismerésére vall, hogy nem a passzív ellenállás módszerét választotta, mint magyarországi társai, hanem a cselekvés útját jelölte ki elméletileg, és irányította gyakorlatilag.

Először azonban tisztázta önmagának a teendőket. 1850 és 1860 között két terjedelmes írásában tett kísérletet arra, hogy a gyakorlati munkára felkészüljön. Az egyik a fiához írt, már említett, *Intelmek*, a másik *Irányszemlék* címmel vált ismertté. Utóbbit a *Budapesti Szemle* közölte 1861-ben, de az 1850-es években írta Mikó. Amint azt Gidófalvi István megállapította: az *Irányszemlék* nem elméleti munka, hanem elméletileg megalapozott cselekvési program volt. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy amikor Mikó papírra vetette gondolatait, a magyar kultúra és a magyar nyelv Erdélyben erősen veszélyeztetett helyzetben volt.

Az *Irányszemlék*ben abból az általánosan elfogadott nemzetkepcsi koncepcióból indult ki, amely a nyelvet a nemzet legfőbb ismérvének tartotta. „Az anyai nyelv” csere vagy alku tárgya nem lehet, mert a nemzet nyelvében él vagy hal. Nem kevesebbről van szó – írta Mikó Imre –, mint arról, hogy a magyar nemzet létezzék-e továbbra is az európai népek családjában, vagy sem. Mivel az identitás megőrzése új hozzáállást kívánt, Mikó a magyarság önismeretét is vizsgálta: a magyar pártoskodó, civakodó, uralkodni vágyó nemzet, amely a jármot nem tűri, de a szabadsággal, miután megszerezte, nem tud mit kezdeni – utal bizonyos külföldi vélekedésekre. Ő nem hisz az ilyen nemzetkarakterológiákban, különösen abba nem, hogy a magyarban ezek a tulajdonságok túltengenek, és az ellenségeskedés hajlama erősebb volna benne, mint más népekben. De mégis: ha van valami igazság a fentiekben, meg kell gondolni azokat, mert a magyar kis nemzet, s nála a kisebb hibák is nagyobb bajok forrásai lehetnek, mint a nagy nemzeteknél. Nagy jelentőséget tulajdonít a „történeti alapok” megőrzésének, ilyenek: az anyanyelv, „a hazai

[*Nemzet és hagyomány*]

föld”, közintézmények, a nemzeti szokások, zene, tánc, öltözet, nemzeti öntudat és a történeti múlt. Amely nemzet ezekről megfelelkezik, annak sorsa a „másokba olvadás”, az asszimiláció. Végül a „hazán kívüli lakás” szerinte csak azok számára megengedhető, akiket valamilyen kényszer űz el a szülőföldről.

Az *Irányeszmék* jól mutatja Széchenyi hatását. Mikó ezt nyíltan ki is fejezte, ám mégis – és ezt nagyon hangsúlyozzuk – ő Erdély helyzetét elemzi, Erdélyre szabottan fogalmazza meg mondanivalóját és programját. Mondanivalójának történeti és politikai háttereként meg kell jegyeznünk, hogy Erdélyben akkor még nem történtek meg azok a társadalmi változások, amelyek Magyarországon a reformkorban végbementek, tehát kettőzöten kellett a változások következményeivel számolni, mégpedig az elnyomás, az abszolutizmus körülményei között, amikor az anyanyelv helyett a német nyelv használatát tették kötelezővé, hivatalossá, amikor a saját hagyományok háttérbe szorulásával kellett számolni. Mikó Imre nem volt konzervatív, sőt a mérsékelt haladás, a nemzeti liberalizmus híve volt, olyanformán, mint Széchenyi, de tisztában volt azzal, hogy az erdélyi magyarság a társnépek között identitását csak úgy tudja megőrizni, ha a változások között is képes saját történetét, hagyományait ápolni és éltetni.

Következésképpen nem véletlen, hogy ő először is a mentő munkára gondolt, a bezárt iskolák támogatását és újraindítását tartotta azonnali feladatnak. Ezzel egyszerre a Kolozsvári Nemzeti Színházat vette védelmébe, arra hivatkozva, hogy – amint már említettük –, az 1841–43-as erdélyi országgyűlésen az Országos Színházi Bizottság elnökévé választották, tehát jogában áll és kötelessége, a kultúra terjesztésében és az anyanyelv fejlesztésében oly nagy szerepet játszó színházi intézmény megmentése az elidegenítéstől, amire a hatalom törekedett.

Tudott dolog, hogy ilyen nagy energiát követelő tevékenységet nem végezhet sikeresen egymaga, még olyan talentumos és karizmatikus személyiség sem, amilyen Mikó Imre volt. Őt egy olyan értelmiségi csoport támogatta, amelynek tagjait magas képzettség s a közügyek iránti elkötelezettség jellemezte. Köztük volt Berde Aron lapszerkesztő, kollégiumi tanár, később egyetemi tanár, Kriza János néprajzkutató, unitárius lelkész, majd püspök, Gyulai Pál író, Brassai Sámuel tudós professzor, Kőváry László publicista és történetíró, Nagyajtai Kovács István jogtudor és történész, Jakab Elek közíró és történetkutató. Talán elegendő a felsoroltakról annyit elmondanunk, hogy mindnyájan tagjai voltak (vagy lettek) a Magyar Tudós Társaságnak, a Magyar Tudományos Akadémiának, mint egyébként Mikó Imre is.

Nem maradhat említés nélkül, mert sikereinek egyik kulcskérdéséről van szó: Mikó arisztokrata volt, s legnagyobb támogatói nem kis részben ebből a körből kerültek ki, de ő egyik vagy másik tervének megvalósításához mindig a szakmai szempontokat részesítette előnyben.

Az 1853–1855-ös években intenzíven foglalkozott történelemmel, történelmünket igyekezett mozgósítani a jövő érdekében. Mindössze néhány év alatt számos tanulmány és cikk mellett, három történeti forráskötettel, valamint három életrajzi kiadvánnyal gazdagította az akkor még bizony szegényes historiográfiai irodalmat.

Szerepvállalásában tehát a történelemnek is megvolt a maga pontos helye, mert úgy vélte, hogy a múlt ismerete segít a magyarság egyéniségének, identitásának fenntartásában az erdélyi társnépek között. Nyomon követte korának európai történetírását, a történetírói irányzatok váltakozásával is igyekezett lépést tartani. Kelemen Lajos, Mikó életművének kiváló kutatója, felismerte hősünknek a múlttal való kapcsolatát, főleg azt, hogy a hősünk önmaga számára is próbált erőt meríteni a történelem tanulmányozásából, mert, amint mondta, mind a mai idők bajaira, mind a jövő reményeire nézve múltunkban sok „vigasztaló” található. Szerinte a történelem azt tanúsítja, hogy a magyarságnak az elvesztett szabadságharcnál nagyobb csapásból is sikerült már felemelkednie.

Mikó szakemberekre támaszkodva nagy történeti forráskiadó munkába kezdett. Elindította az *Erdélyi Történelmi Adatok* című sorozatot, amelynek első kötete 1855-ben hagyta el a nyomdát, és később további 3 kötete jelent meg. Tudományos munkássága, tudományszervező igyekezete érdeklődést és elismerést váltott ki a magyarországi tudósok körében, és érdemeiért 1858. augusztus 15-én a MTA tiszteleti s 1865. január 26-án igazgatósági taggá választották. 1867-től élete végéig a Magyar Történeti Társulat elnöki tisztét is betöltötte.

Számára a történelem – amint gyakran hangoztatta – nemcsak „testis temporum”, hanem „magistra vitae”, a történelem az élet könyve. Kutatásaival használni akart, s a szabadságharc elbukása miatt reményt vesztett magyarság önbizalmát is szerette volna a történelmi múlt forrásainak közzétételével szolgálni. Olyan kiváló elődökről írt könyvet, illetve tanulmányt, mint a Bod Péter, Benkő József, Kemény József gróf, akiket az erdélyi magyar tudományos történetírás elindítóinak tartott. Akadémiai székfoglalójának címe: *Erdély különválása Magyarországtól*. A magyar nemzetet és kultúrát egységesnek tartotta, de gondolkodását áthatotta bizonyos erdélyiségtudat, „transzylvanizmus”. Ez az erdélyi hagyományok tiszteletén túl abban is megnyilatkozott, hogy ő mindig, még a legzordabb időben is kereste a kapcsolatot az erdélyi társnépekkel: a szászokkal és románokkal. Meggyőződéssel vallotta: „a velünk egy hazában élő népekkel elválaszthatatlanul egybe vagyunk kapcsolva, jelenünk és jövőnek azokkal nagy mértékben egy. Ezen már létező és fel nem könnyen bontható és felbontani nem is kívánatos állapot mindnyájunknak kötelezővé teszi, hogy egymás iránt türelmesek, kímélők legyünk, minden nemzet jogait tiszteljük, a közérdekeket közerővel, saját érdekeinket másokéinak sérelme nélkül, sőt az ő segítségükkel előmozdítani, más szóval legyünk okosak és méltányosak.” Ezeket az elveket a gyakorlati munkásságában is igyekezett érvényesíteni, együttműködött a szászok kulturális és tudományos intézményével a „Verein für Siebenbürgische Landeskunde” szervezettel, tagja lesz majd a románok hasonló intézetének, az „Asociația pentru cultura română și cultura poporului român din Transilvania” (ASTRA) egyesületnek. Ugyanakkor szilárd álláspontja volt, hogy minden népnek fenn kell tartania saját egyediségét, egyéniségét, joga van kiépíteni saját intézményeit.

Ő nem feledkezett meg a gazdaság fontosságáról, a gazdasági jellegű intézményekről. 1855-ben írta a következőket: „Meg vagyok győződve, hogy mostanság

[*Nemzet és hagyomány*]

a magyar nemzetnek két legfőképpen hasznos, munkás-osztálya van: Egyik mely irodalmát, másik mely földét műveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagiilag erősödik és áll lábra ismét a megtántorodott nemzet. Létünk nyelvunktől és irodalmunktól függ.”

Erdélyben a szakszerűbb gazdálkodás elterjesztésére már 1844-ben egyesületet alapítottak Erdélyi Gazdasági Egylet névvel, amely 1848-ig fennállt, igaz nem dicsekedhetett számottevő eredménnyel. Nem csoda, hogy a forradalom idején szét-esett, s így újraalapítása a szabadságharc után a legidőszerűbb feladatok egyike volt. És ennek elvégzése is Mikó Imre gróf nevéhez fűződik. Párhuzamot állított fel az 1844-es, illetve az 1855. év között. Az előbbi esetben azért alakítottak az elődök egyesületet, hogy „egy tér se maradjon elfoglalatlan, hol a nemzet jóllétét (!) előmozdítani lehet”, a második alkalomkor azért volt fontos ugyanazt tenni, mert „e már szinte egyetlen munkássági tér is parlagon ne álljon, hanem gyümölcsözővé váljon a hazára” – írta Mikó.

Az alakuló ülés 1854-ben öt elnökké választotta, és ezt a funkciót nagy odaadással és szakértelemmel látta el. Azonban gondja volt arra is, hogy az Egyesület gyakorlati munkáját jó szakértők vezessék. Ilyenek voltak: Kelemen Béni gazdaságtiszt, Bodor Pál pomológus, Berde Áron tanár, Újfalvi Sándor kiváló gazda és sokan mások. Az újjáalakítás sikeres volt, az Erdélyi Gazdasági Egyesület a korszerű gazdálkodás előmozdítójává vált, s az erdélyi magyar társadalomnak is rendkívüli hasznára volt. Mikó Imre visszaemlékezve az újjászervezésre, ezeket írta: „Látnivaló, hogy ez az 1851–1853-ig aléltságban lévő nemzeti szellem új életre ébredésének legörvendetesebb nyilatkozata s az egyesület újra föllevenítése annak leggyakorlatibb műve volt. A nemzet erkölcsi és szellemi életmezeje korántsem volt úgy letarolva az idők és viszonyok mostohasága által, mint az anyagi. Itt volt szükség mindenképp előt a regeneráció elemeiről gondoskodni.”

Ilyen meggyőződéssel látott hozzá fő életműve, az Erdélyi Múzeum Egyesület megalapításához. A XIX. század közepének legjelentősebb társadalmi intézménye az Erdélyi Múzeum Egyesület megalapításáért Mikó több mint négyéves küzdelmet folytatott. Meg kellett szerezni az erdélyi magyar társadalom támogatását s az alapítást éveken át ellenző bécsi kormány beleegyezését. Hatalmas, az egész erdélyi magyarságot mozgósító harc volt ez, amely felmutatta Mikó Imre gróf minden tehetségét, konok elszántságát, intézmény- és tudományszervező képességét, sajátos és kivételes politikai arcát és áldozatvállalását.

Mikó Imre alapos, körültekintő előkészítő munkába kezdett. Felmérte az előzményeket, és tanulmányozta az európai, magyarországi gyakorlatot s természetesen az erdélyi viszonyokat, és csak ezek után indította el a szervezőmunkát.

Amint említettük, az 1841–1843-as országgyűlés múzeum alapítását írta elő, de a megvalósítás Bécs ellenállása miatt akkor nem sikerült, a gondolat azonban élt, s Mikó Imre és a köréje tömörülő értelmiségiek, 1855–1856-ban elérkezettnek látták az időt megvalósítására.

Mikó szándéka tehát világos volt: Erdélyben magyar nemzeti múzeum létesítése. Ennek érdekében 1856 márciusában felhívást tett közzé, amelyben a nyilvános-

ság elé tárta tervét. „Egy tudományos tűzponttal kell nekünk bírni, melynek körébe vonulnak a haza értelmesebbjei, hova összegyűjtjük nemzeti kincseinket – lefolyt nemzeti életünk régi történeteink örökbecsű maradványát –, összeszerezzük a jobb-jobb könyveket, a tudomány emez égő szövétnékeit, hol a hazai műzsáknak fogunk megszűnés nélkül áldozni, hol nyelvünk tökéletesbítésén, a tudomány s főként a hazai történetek és természettudományok művelésén, népszerű alakban terjesztésén és gyarapításán fognak a hivatottak munkálkodni.”

Vagyis Mikó Imre szerint a létrehozandó múzeumnak egyszerre kell ellátnia majd a múzeumi gyűjtőmunkát és a tudományművelés feladatait. Egyébként pontosan megnevezte, hogy számára a Magyar Akadémia és a Magyar Nemzeti Múzeum volt a modell. A múzeumot a konkrét gyűjtő és őrző feladatok elvégzésére hozzák létre, de ugyanakkor az intézmény „a magyarság fennmaradásának további nemzeti irányú fejlődésének hazai és állami jelentőségének *conditio sine qua non*ja [...]” Eszerint az Erdélyi Múzeum átfogó intézmény lesz, amely pótolja azt az űrt, amit a politikai élet hiánya okozott az abszolutizmus körülményei között. Az már a Habsburg Monarchia Erdély-politikájának következménye volt, hogy a magyarságnak magának kellett gondoskodnia a múzeumalapítás anyagi alapjairól. Ezért Mikó az említett felhívásában pontosan megfogalmazta, hogy a múzeum számára „alakítsunk egy Erdélyi Múzeum Egyesületet”, amelynek székhelye Kolozsvár legyen. Az egyesület tagjai fogják az anyagiakat előteremteni. A teljesebb igazság kedvéért azt is meg kell említenünk, hogy Mikó és a köréje tömörülő értelmiség tudományos akadémiát szeretett volna alapítani, amit azonban Bécs a leghatározottabban ellenezett, következésképpen bizonyos múzeum és akadémia szimbiozisévé változott a terv, és született meg az Erdélyi Múzeum Egyesület.

Forrásainkból kiderül, hogy a bécsi kormányzat kezdettől fogva gyanút táplált Mikó kezdeményezésével kapcsolatban, de hivatalosan a kifogásait csak közvetve és halogatva hozta Mikó tudomására, de világosan kifejezte mégis Matzinger, a bécsi minisztérium referense, „olyan tudós társaságról, amelyet az alapszabály tartalmaz, nem lehet szó, s a tervezett intézmény nevét is meg kell változtatni: nem nevezhető Erdélyi Magyar Múzeumnak, hanem csak Erdélyi Múzeumnak. Ugyanis a minisztérium „Magyar Erdélyországot”, nem ismer, csak erdélyi „Kronland”-ot.

Vagyis, Bécs szerint, Erdélyben nem lehet magyar tudós társaság, s a múzeum sem lehet magyar nemzeti jellegű szervezet. Ezzel már két alapvető jellegzetességétől próbálták megfosztani a tervezett intézményt. Aztán újabb és újabb kifogásokat találtak. A Múzeum célját csak Erdély ismeretét segítő ún. honismereti tanulmányokra kell korlátozni. Amennyiben ezeket a kifogásokat az alapszabályban lefektetik, Bécs hajlandó lesz jóváhagyni az alapítást.

Mikó azonban nem adta fel eredeti elképzeléseit, pontosabban csak részben s inkább formai engedelményekben. A bécsi kormánnyal való alkudozás közben Erdélyben a szervező bizottság lázasan dolgozott, hogy az alapításhoz újabb lehetőséget teremtsen. Mikó pedig tervével egyszerre jelentette be, hogy a múzeumnak engedi át Kolozsvárt, a Külső-Szén utcában fekvő több mint 10 holdas kertjét

[*Nemzet és hagyomány*]

a rajta levő épületekkel együtt. A bejelentésnek hatalmas visszhangja keletkezett. Egymást érték a következő hónapokban, sőt években a felajánlások mind a múzeumi gyűjtemények számára, mind az alapítás költségeinek fedezésére. Ekkor kezdik mind sűrűbben emlegetni az ő nevét Széchenyi neve mellett. Többek között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston is az 1856. december 2-án keltezett neki szóló levelében.

Az erdélyi múzeumalapítási mozgalmat a Magyar Tudományos Akadémia nyomban felkarolta. 1856. november 25-ei ülésében tárgyalta Mikó felhívását, s akkor hozott határozatot a kolozsvári kezdeményezés támogatására. Erről b. Eötvös József alelnök és Toldy Ferenc titkár aláírásával ellátott levélben értesítette Mikó Imrét: „Intézetünk valódi hazafiúi örömmel üdvözli Excellenciádat e téren, melyen egyedül van nemzetünknek jövője, ti. a tudományos emelkedés által tartalmazott és nemesített nemzetiségé. Excellentiád bölcsen belátta a kor legégetőbb szükségét. Ki kell emelkednünk a szegénységből, mely a szellemi fejlődésnek legfőbb akadály: Excellentiád szerencsésen folyamatba hozta a gazdaság kiképzésére működő egyesületet, egész erővel tűzpontokat kell alkotni a nemzeti művelődésnek: s az Erdélyi Múzeum eszközök fog erre nyújtani a testvér hazának, az elszórt erőket egy célra fogja összekötni, azokat kölcsönhatás előidézésé által nevelni, a lankadt figyelmet felébreszteni, s új korszakot deríteni fel azon hazára, mely egyszer már a magyar irodalom anyaországa volt. S az új korszak története magasztaló beszéd lesz Excellentiád nevére. A Magyar Akadémia elismerése legyen Excellentiádra nézve záloga azon hálás tiszteletnek, mellyel e nemes munkásságot és áldozatokat Magyarországnak minden előrelátó hű fia tekinteni fogja.”

Amint a fent idézett levélből is kiderül, az Akadémia úgy látta, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület létesítése lehetőséget nyújt az erdélyi elszórt értelmiségi erők egyesítésére, s támogatása jeléül máris bejelentette, hogy átengedi az Aranka György-féle gyűjteményt az erdélyi testvérintézménynek, s minden ezután megjelenő kiadványát meg fogja küldeni annak.

Toldy Ferenc azt is sietett bejelenteni, hogy az Akadémia 1856. november 24-ei ülésén felolvasta Mikó felhívását, s megnyitotta az aláírási ívet, amelyet nyomban 24 akadémikus írt alá, ezzel juttatva kifejezésre, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület tagja kíván lenni. Nagy erkölcsi támaszt jelentett az is, hogy köztük volt b. Eötvös József és Kubinyi Ágoston, mindketten alapítóként, továbbá Ballagi Mór, Barabás Miklós, Bugát Pál, Csengery Antal, Czuczor Gergely, Hunfalvi Pál, Kemény Zsigmond, Pauler Tivadar, Toldy Ferenc, Pólya Jakab, Szalay László, Wenczel Gusztáv és többen mások mint részvényesek.

Ezek után Mikó Imre okkal remélhette, hogy hamarosan sor kerül az Egyesület megalapítására, annál inkább, mivel Bécs az engedélyezést már kilátásba helyezte. Mégis majd három évet kellett erre az eseményre várni. Azonban a szervezőbizottság közben folyamatosan működött, mert meg kellett határozni az új intézmény jellegét, nyelvét és működési elveit. És ez sem volt könnyű feladat, mert többen bizonyos előfeltételek megtartása esetén voltak hajlandók Mikót tá-

mogatni. Köztük volt a nagytekintélyű Teleki Domokos, aki bizalmas levélben kifejtette, ha a létesítendő intézmény „magyar nemzetiség és nyelv érdekében biztosítva nem lesz, ha legalább is arra, hogy a tárgyalások csak magyar nyelven folynak, biztosítást nem nyerünk, ha azon veszélynek lehetünk kitéve, hogy most vagy később egy trilingve múzeummal bírjunk, mely a kormány szerencsétlen és célra nem vezető, de mégis sok nyomorúságot okozó denationalizáló intézményeit szaporítsa”, jobb lemondani a múzeumalapításról. Mikó sietett megnyugtani Telekit, aki végül is teljes támogatásáról biztosította az alapítót.

Mikó egyetértésre törekedett a szászok és az erdélyi románok vezetőivel is, akik valóban inkább háromnyelvű intézményt szerettek volna, számos levelet váltott velük ebben a kérdésben is. Viták és eszmecserek során alakította ki véleményét, miközben a nemzetiségi kérdésben tisztán és nyíltan foglalt állást. Mivel az intézményt Erdély magyar társadalma hozza létre és áldoz érte – érvelt Mikó –, a Múzeum Egyesületnek magyar nyelvűnek kell lennie, de sietett hozzátenni: „nemzetiségünk iránti hő érzés” nem feltételezi azt, írta Bedeus József szász politikusnak – akivel egyébként baráti kapcsolatokat ápolt –, hogy „a többiektől elidegenedjünk, azokban elleneinket nézzük: a magyar legyen magyar, a szász legyen szász, az oláh legyen oláh, ápolja mindegyik saját nemzetiségét, azért jól elférhetnek egymás mellett, s ha a haza közérdekéről van szó, fogjanak kezét annak előmozdítására”. Mikó tehát úgy vélte, ez az elvi álláspont szolgálja az identitás megőrzését, a másságok elismerését és az együttműködés lehetőségét. Véleményünk szerint ez a koncepció máig a legelfogadhatóbb modell Erdélyben.

Bécs végül engedni volt kénytelen; elvesztett háborúk, a magyar nemzeti mozgalom fellendülése, a belső gazdasági válságok, mind a magyar nemzettel való kiegyezés felé terelték a birodalmi politikát, ami kihatott Erdélyre is.

Végre 1859. november 23–26-án ünnepélyes keretek között az Erdélyi Múzeum Egyesület megtarthatta alakuló közgyűlését. Neve Erdélyi Múzeum Egylet lett, de ezután hol Egyletnek, hol Egyesületnek nevezik, míg végre állandósult az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) megnevezés. Az alakuló közgyűlésen 183 beiratkozott tag jelent meg, s lefolyását a munkálatoknak a magyar közvélemény élénk érdeklődéssel kísérte. A MTA küldöttségét b. Eötvös József vezette, és tagja volt Csengery Antal, Danielik János és Kovács Gyula, utóbbi a magyar Nemzeti Múzeum részéről.

Mikó Imre beszéde és az üdvözlések után a közgyűlés elfogadta az Egyesület alapszabályát, egyhangú szavazattal eldöntötte, hogy hivatalos nyelve magyar lesz, majd megválasztotta a vezetőséget. A Múzeum Egylet elnöke gróf Mikó Imre, titkára gr. Lázár Miklós, a múzeumőr Brassai Sámuel, a könyvtárnok Szabó Károly lett.

Mikó Imre 1876-ig állt az Erdélyi Múzeum Egyesület élén, amelynek feladatait pontosan meghatározta: 1. múzeum felállítása és fenntartása; 2. a múzeumi anyag tudományos feldolgozása; 3. a tudomány és kultúra terjesztése. Az egyesületi munka gyorsan beindult, és kialakult belső struktúrája is. A gyűjteményei – könyvtár és kézírattár, levéltár, érem- és régiségtár, természettudományi gyűjtemény – létrehozásával ellátta múzeumi feladatait, s elkezdődött a tudományos munka, amelynek a szakosztályok biztosították a keretét.

[*Nemzet és hagyomány*]

Mikó Imre bármennyire szeretne volna teljes erejét és idejét az intézményeknek, elsősorban az általa alapított Erdélyi Múzeum Egyesületnek szentelni, mégis meg kellett szakítania rövid ideig azt, mert 1861-ben Erdély gubernátorává nevezte ki az uralkodó, lemondása után újra gyakorolhatta néhány évig a korábbi funkcióit. De 1865-től bekapcsolódott a kiegyezést előkészítő akciókba, s ennek során együttműködött Deák Ferencsel és Eötvös Józseffel. 1867-ben az Andrássy-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere, s Kolozsvár országgyűlési képviselője. Nem kis része volt abban, hogy Magyarország második tudományegyeteme Kolozsvárt jött létre, mivel az Erdélyi Múzeum Egyesület hajlandó volt az egyetemnek átengedni gyűjteményeit bizonyos bérletdíjért tulajdonjogának fenntartása mellett.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület története természetesen különböző szakaszokra oszlik. Az 1918–1920-as hatalomváltásig Erdély központi, meghatározó magyar tudományos intézménye volt. Ha csak néhány olyan nevet említünk munkatársai közt, mint a természettudós Berde Áron és Herman Ottó, a nyelvészetben újat alkotó Brassai Sámuel (a polihisztor), a történetírás kiváló művelői: Jakab Elek, Kőváry László, Márki Sándor, Szádeczki K. Lajos; Gyulai Pál és Szabó Károly irodalomtörténész; Apáthy István, aki az élettanban szerzett nemzetközi hírnevet. A későbbi korokból Kelemen Lajos, Kristóf György, György Lajos, Posta Béla, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond neve fémjelzi az Erdélyi Múzeum Egyesület tudományosságának magas mércéjét.

Az 1919–20-as hatalomváltást követő időkből számos támadás érte az EMÉ-t, s a román kormányok nem ismerték el a magyar állam és az EME között létrejött szerződések érvényességét, az egyetemnek használatra átadott gyűjteményekért bért nem folyósítottak, de a tulajdonát képező Wass Ottilia-féle palota és bérház jövedelme mégis garantálta fennmaradását. Az újabb hatalom és rendszerváltás azonban nem kegyelmezett: 1950-ben betiltotta (több magyar s néhány német és román intézménnyel együtt), teljes vagyonát elkobozta.

1990-ben azonban a bekövetkezett változások lehetővé tették újjáalakulását, s azóta folyamatosan működik. Bár vagyonát nem sikerült visszaszereznie, igyekszik gyarapítani tudományos közgyűjteményeit, és folytatja a tudományos munkát. Ehhez jelentős segítséget kapott a Magyar Tudományos Akadémiától, a Debreceni Akadémiai Bizottságtól, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetétől, valamint a Budapesten székelő Gróf Mikó Imre Alapítványtól. Végül nem fejezhetem be jelenlegi helyzetének felvázolását anélkül, hogy meg ne említeném: jelenleg a Debreceni Református Kollégium tulajdonát képező Rhédey-házban fejt ki tevékenységét. Működésének anyagi fedezetéhez döntő módon járultak hozzá a magyarországi mindenkori pályázató intézmények. Mindezekért szeretnék az elnökség nevében ezúttal is az illető intézményeknek köszönetet mondani.

Gróf Mikó Imre 1876-ban bekövetkezett haláláig elnöke volt az Erdélyi Múzeum Egyesületnek. Közel százötven év távlatából is elmondhatjuk, hogy fő életműve ma ismét áll, és a nehéz körülmények ellenére próbál hű maradni alapítójának eszméihez, miközben nem feledkezik meg a modernizáció korparancsáról

sem. Az EME közel másfél század alatt maradandó értékekkel gazdagította az egyetemes magyar tudományt, s az a hatalmas szakirodalom, amely az EME-ben létrejött, most digitalizálás útján a világhálóra felkerülve, közkincsévé válik a széles érdeklődő közönségnek.

IRODALOM

Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005.

Erdélyi Pál (szerk): *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum Egyesület fél évszázados jubileumára, 1859–1909*. Kolozsvár, 1909–1942, Erdélyi Múzeum Egyesület.

György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromszázados tudományos működése, 1859–1934*. Kolozsvár, 1937.

Horváth Boldizsár: *Emlékbeszéd gróf Mikó Imre igazgató és tiszteleti tag fölött*. MTA Évkönyvei, XVI. Budapest, 1977.

Jancsó Elemér: *Erdély Széchenyije. Gr. Mikó Imre élete és munkássága*. Klny. 1942.

Kelemen Lajos: Törekvések az Erdélyi Múzeum alapítására. *Erdélyi Múzeum*, 1909.

Mikó Imre: Irányeszmék. Klny. *Budapesti Szemle*, Budapest, 1861.

Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai*. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Múzeum Egyesület.

Toldy Ferenc: Gróf Mikó Imre és az erdélyi múzeum. *Új Magyar Múzeum*, VII. évf., 1857, I.

Lefojtva, 7